

JÁN TOMKA-SÁSKY AKO HISTORICKÝ GEOGRAF

Vyučovacia povinnosť J. Tomku-Sáskeho (1692—1762) bola daná jeho služobným postavením v škole. Roku 1721 sa stal na gymnáziu v Győri riaditeľom. Toto postavenie získal po začiatočnom konrektorstve aj v Prešporku. Ako konrektor učil vždy iba druhú triedu. V tejto triede začal vyučovať prvýkrát v Prešporku v týždni od 16. do 21. júna 1732. Rektorem sa stal až 14. marca 1747, odkedy vyučoval iba prvú triedu týmto predmetom: hebrejčine, histórii, geografii, latinskej poetike, štylistike, filozofii a sakrálnym predmetom. Tomka sa musel dôkladne oboznámiť s problematikou každého predmetu, lebo každý predmet si žiadal komplexný výklad. Medzi nimi mala svoje osobitné postavenie aj historická geografia Uhorska. V zachovaných rozvrhoch učiva bratislavského lýcea sa nachádza mnoho dokladov o preberanom učive z odboru historickej geografie Uhorska. Tieto jeho historické výklady vyšli tlačou až po jeho smrti r. 1781. Vtedy vytlačil v Prešporku František Augustín Patzko jeho prácu *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi* (Úvod do starovekej a stredovekej geografie Uhorska). Vydavateľ poznamenal o autorstve, že toto dielo „bolo kedysi Jánom Tomkom Sáskyom zostavené podľa starých prameňov a ilustrované 6 mapami“. Teda vydavateľova zmienka „e veteribus monumentis eruta“ nijako nenasvedčuje tomu, že by bolo mohlo byť dielo niekedy aj prv vydané.

Tomkovo *Introductio in geographiam Hungariae* vyšlo teda iba r. 1781. Autor bol už vtedy mŕtv, preto dielo je bez úvodu; žiadal by sa však príhovor vydavateľa, aby sa mohli bližšie vysvetliť okolnosti jeho vydania. Vydavateľ sa nijako v diele neukázal, čo poukazuje, že chcel byť ako mecenáš inkognito.

Namiesto vydavateľa sa však ozval už r. 1781 v Prešporke vychádzajúci A magyar hirmondó (Uhorský kuriér). Jeho informácie možno považovať za úplne spoľahlivé, najmä preto, že sú z toho istého roku, ako vyšlo *Introductio*, ba dokonca aj miesto pri oboch je rovnaké — Prešporok — kde zaiste nemohlo ostať utajené, kto sa zaslúžil o vydanie jedného z dôležitých historickogeografických diel Tomku. A nebol to iný ako Štefan Jesenáki, jeden z význačných potomkov Tomkových mecenášov v Prešporke. Pavlovi a Jánovi Jesenákoví ďakoval úprimne Ján Tomka-Sásky už r. 1748, keď ich pomocou vyšlo jeho hlavné geografické dielo *Introductio in orbis hodierni geographiam* (Úvod do zemepisu súčasného sveta).

V A magyar hirmondó prezradili, že r. 1781 vyšlo v Prešporke na útraty (költségen) Štefana Jesenáka Tomkovo dielo *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi*. Bola to práca toho Tomku, ktorý „učil ako zaslúžilý učiteľ najprv v Nagy Győri a potom v Prešporke“.

Predovšetkým sú pozoruhodné informácie o pripojených 6 mapách k Tomkovmu dielu *Introductio* z roku 1781. Hovorí sa o nich, že vyšli tlačou už r. 1751, a to je pravda, lebo vtedy vyšlo samostatne 19 Tomkových máp aj s obalom ako *Parvus atlas Hungariae*. V A magyar hirmondó sa pisateľ dopustil historického omylu iba pri týchto mapách, lebo uviedol o nich, že vyšli vraj aj s obrazom krajiny ako prílohy k dielu *Compendium Hungariae geographicum*, ktorého prvé vydanie zostavil aj podľa neho Ján Tomka-Sásky. Tu sa mohol pisateľ pomýliť, lebo to neprináležalo medzi

bežné novosti Prešporka. Treba však prijať za vierohodnú zprávu tú časť informácie A magyar hirmondó, v ktorej sa uvádza, že medené rytiny týchto máp odkúpil od dedičov Tomku spomínaný Štefan Jesenák. Čo sa stalo s ostatnými Tomkovými mapami, kde ostali ich rytiny, nevieme, vieme iba o odkúpených 6 kusoch, ktoré vyšli znovu r. 1781.

Tomkovo *Introductio* z roku 1781 sa v základe delí na dve časti: v prvej z nich sa píše o starovekej historickej geografii Uhorska, v druhej zasa o geografii Uhorska na základe stredovekého materiálu.

Starovekú geografiu Uhorska Tomka zhrnul do dvoch kapitol. Prvá kapitola obsahuje geografiu oboch Panónií, druhá kapitola obsahuje ohraničenie územia Kvádov a Jazygov. Historický výklad pre obe tieto kapitoly dopĺňa mapa nazvaná *Pannonia, Illyricum et Quadorum Jazygumque regiones*; prvýkrát vyšla v Prešporku r. 1751. Obsahujúce obdobie je ešte pred príchodom Slovákov do našich krajín. Panónia bola rímskou provinciou na juh od Dunaja; Slovensko bolo vtedy jadrom ríše Kvádov. Tatry a Poloninské Karpaty zakreslil Tomka ako *Carpates seu Alpes sarmatae*, pričom Sarmatia bola na sever od nich v dnešnom južnom Poľsku. Južná hranica Kvádska sa opierala o *Limes romanus* na Dunaji, kde mali Rimania vybudované početné tábory. Medzi obyvateľmi hornej časti Panónie uvádza Tomka aj Bójev, usadených vraj okolo Prešporského jazera (*incolae . . . Boii, in desertis Boiorum circa lacum Peisonis*). *Lacus Peisonis* bolo za Tomkových čias Prešporským jazerom, ktoré sa rozprestieralo na území vtedajšieho Svätajurského šúru, no Tomka by chcel v ňom vidieť terajšie Nezi-derské jazero (*Fertő*). Táto otázka, kde skutočne bolo *lacus Peisonis*, ustupuje do úzadia v porovnaní s tým, že pri ňom boli usadení Bójovia, a to je novinka, ku ktorej majú veľmi blízko názory prof. V. Ondroucha o pravlasti Bójev.

Rozsiahlejšiu a na pramene bohatšiu stredovekú geografiu Uhorska Tomka rozdelil do týchto 5 kapitol: *De Hunnia occidentali Gothica*, *De Hunnia occidentali Abarica*, *De Hunnia occidentali Moravica*, *De Hungaria seu Turcia Ducali* a *De Hungaria regia aevi medii*.

Spracovanie stredovekej geografie Uhorska je chronologické, od najstaršieho obdobia sťahovania národov, ktoré sa preberá v kapitole *O západnom gótskom Hunsku* k mladšiemu obdobiu avarskému, keď sa na území Uhorska rozprestieralo Západné Hunsko avarské. Avarská doba je spätá so slovanskou epochou, a to je obdobie Veľkomoravskej ríše, ktoré Tomka spracoval v kapitole *O západnom Hunsku moravskom*. Príchodom Maďarov sa zmenila aj politická a národnostná štruktúra v Podunajsku. Jej znaky Tomka rozvádza v kapitole *O Uhorsku alebo Turecku*. Kráľovská éra je zakončením celého vývoja v Uhorsku a píše sa o nej v poslednej kapitole v práci *Introductio*.

Historickogeografický obraz týchto opisovaných období zachytil Tomka vždy na samostatných mapách, ktoré všetky vyšli prvýkrát r. 1750–1751 ako častice Tomkovej práce *Parvus atlas Hungariae*. V zákrese jednotlivých historických udalostí Tomka reprodukoval názor svojej doby, ktorý je už v nejednom ohľade iba ukázkou historického myslenia 18. stor. Taká je napr. koncepcia Tomkovej mapy *Hunnia occidentalis per Scyrhiam sive Gepidiam Daciae Ostrogothiam Pannoniae sec. V. et VI. extensa*, ktorá má za cieľ kartograficky zachytiť obdobie sťahovania národov v Uhorsku. V Karpatoch sa ukazujú Sarmatské vrchy, v ktorých žili Sarmati. V Považí boli Herulovia, pomešaní Turcilingami a Skýtmi.

Dôležité avarské obdobie Tomka zachytil na ďalšej mape, ktorá má názov *Hunnia occidentalis Abarica per Pannoniam atque Daciam sec. VII–VIII prorogata*. Teritoriálne sa avarské Hunsko delilo na 9 okruhov čiže hágií (*dividebatur Hunnia Abarica in hagian, seu circulos 9*). Z nich na západnom Slovensku bola Hagia Nitraviae, ktorú

obývali „Marahenses, Albari, Turcilingis et Sciris permixti“. Na hraniciach severného Slovenska sú montes Bagibori a Vagi hori. Prvé pripomínajú Babie hory. Východné Slovensko bolo časťou Hagia Hungu, obývanej na Ondavskej vrchovine Bielymi Chorvátmi.

Obvod avarského hringu bol 50 000 krokov. Boli to ohradené štvorce, vo vnútri ktorých bolo avarské mesto. Tomka udáva, že medzi avarskými hringami bola vzdialenosť 20 nemeckých míľ. Jeden veľký avarský hring bol v oblasti Žiliny, iný v povodí Ondavy atď. V dolnom Potísi bola Hagia Horom, názov ktorej je v texte skomolený na Hagia Homor.

Rovnako pozoruhodná je aj mapa Veľkomoravskej ríše, ktorá má názov *Magna Moraviae pars per Hunniam occidentalem extensa*. V 9. stor. sa územie „Moravského Hunska“ rozdelilo na Rakúsku marku, Panóniu slavonsku a zvyšok ostal ďalej ako Horská Morava, ktorá sa delila na 5 vojvodstiev (ducatus) a dve župy čiže komitáty. Jedným z nich bol Ducatus Nitraviensis, rozprestierajúci sa medzi Moravou a Hronom, od Karpát k Dunaju. Jeho severnú hranicu tvoril silva Sepus seu Bagiborea, Okrem Nítry, ktorá bola sídlom vojvodu, nachádzalo sa na území Bratislavy mesto Vratislamburgum. Na východ od Nitrianskeho vojvodstva bolo Ducatus Tittelensis, prípadne Comitatus Hungu. Tomka uvádza, že v ňom bol Zvolen, Gemer a Zemplín. Na území komitátu Hungu žili Bieli Chorváti a Rutheni, v nižších polohách však slovanskí Moravania (Marahenses Slavi).

Po podnienení Maďarmi nastáva epocha Hungarie, ktorú rozdelil Konštantín Porphyrogenitos na 8 kapitanátov, hranice ktorých sú na mape Hungaria seu Turcia in octo capitanatus divisa. Západné Slovensko bolo časťou Leeského kapitanátu. Jeho hranice na severe tvoril silva Sepus. Od neho na východ bol Capitanatus Ursi s komitátom Hung. Tu už pribudli aj Bulhari.

Povýšením Uhorska na kráľovstvo — Hungaria regia — nastáva nová epocha, ktorej Tomka venoval poslednú kapitolu. Vzniknúcim administratívne členenie Uhorska zobrazil Tomka na mape *Hungaria aevi medii in regalem atque ducalem et in megas LXXII distincta*, pre ktorú je vysvetlením práve posledná kapitola.

Slovensko bolo časťou Preddunajska a Predtisía. Preddunajsko malo 14 žúp, čiže komitátov, pričom župy sa inakšie menovali aj megae. Ako mega sa uvádza Poson, Nitra, Trenchin, Arva, Liptow, Tehwrvch, Zolyom, Bars, Hunt, Newgrad, Solth, Pesth, Budrug. V Predtisí bolo 11 žúp, z nich bola mega Scepus, Zemplin. Wyvar, Thorna, Borsod, Hews, Zonnok, Chongrad; niektoré boli už v Maďarsku.

Nebolo by správne, ak by sme nevideli v historickom osídlení Slovenska ďalej, ako videl Ján Tomka-Sásky, no k niektorým pojmom ním uvádzaných má ešte niečo povedať aj súčasná historická a geografická veda. Jednako však treba vidieť v Tomkovi priekopníka aj na tomto poli. Už r. 1781 sa poukázalo na Tomku, že medzi prvými podával geografiu a históriu Uhorska na základe objektívnej kritiky, očistiť ju od všelijakých povestí. Tomkove diela mali tendenciu uvádzať aj staršiu literatúru, no toto sa nedá povedať o diele *Introductio* z roku 1781. Je pravdepodobné, že ani tu by to nebolo vystalo, ak by bol vydanie pripravil sám Tomka. Tu sa zo spisovateľov uvádza iba Konštantín Purpurorodý, preto niet dôvodu súhlasiť s A magyar himmondó, že Tomka nás týmto dielom oboznámil „so starými spisovateľmi“.

Historickogeografická tvorba Tomku nebola známa pred rokom 1781, prirodzene, neuvádza ju ani A. Horányi, lebo jeho práca, *Memoria Hungarorum*, vyšla ešte pred rokom 1871. Lenže Horányiho údaje prevzali veľmi početní biografi, medzi nimi napr. aj Haan. Tak sa stalo, že za 200 rokov, ktoré uplynuli od Tomkovej smrti, jeho dielo sa systematicky ochudobňovalo. Nebolo takmer autora, ktorý by bol poznal aspoň

obstoje jeho dielo. Tak sa mohlo stať, že aj Alexander L o m b a r d i n i sa pomýlil v jeho hodnotení, keď začal tvrdiť, že Tomkovu zbehlosť v starom dejepise Uhorska ukazujú jeho dielo *Conspectus introductionis in notitiam regni Hungariae geographicam, historicam . . .* z roku 1759. Ak by bol mal Lombardini túto prácu v rukách, bol by sa presvedčil, že je to iba obsah pripravovaného diela, ktoré však nikdy nevyšlo. Lombardini mal myslieť na *Introductio* z roku 1781.

V hodnotení Tomkovho diela sa chyby dopustili mnohí slovníkárski biografisti; výnimkou sú iba tí, ktorí sa spokojili iba s uvedením hlavných titulov. Ale aj ich dielo je neúplné. Medzi prvými sa pri Tomkovi spomenulo dielo *Introductio* z roku 1781 u Wurzbacha. Predovšetkým za cenné treba označiť jeho zhodnotenie u Szinnyeiho. Tu sa potvrdzuje, že v Magyar Nemzeti múzeum vyznačil Karol F e j é r v á r y na exemplári Tomkovho diela *Introductio* z roku 1781, že ho vydal Štefan Jesenák. U Szinnyeiho sa uvádza, že 6 máp z diela *Introductio* zhotovil Tomka už r. 1746. My vieme iba o tom, že Tomka ich vydal r. 1750–1751; či ich zhotovil r. 1746, na to, myslím, nemal doklad ani biografista u Szinnyeiho. Tomkovo *Introductio* z roku 1781 označili tu za chýrne najmä preto, lebo mapy boli zostavené na základe údajov v Anonymovej kronike.

*

Rukopis diela Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi. O rukopise tohto Tomkovho diela sa vie na základe zprávy z roku 1853. Tam rozoberal I. Szilágyi niektoré psychické vlastnosti Alberta Molnára v článku *Romanc Molnár Albertről*. V tejto romanci sa tvrdí o Albertovi Molnárovi, že za svojho pobytu v zahraničí sa spájal s duchmi, aby si opatril peniaze. Szilágyi uvádza, že táto Romanca o Albertovi Molnárovi je v Tomkovom diele *Historia rerum Hungariae, ut potuit fieri, compendio brevissimo in usum juventutis hungaricae conscripta, atque pro ratione rerum in tres partes divisa*. Sub ceber. nec non doctissimo viro domine et conrectori merito loanne Tomka dicto Szászky anno 1739 calamo vero excepta ab Andrea Wernhardt. Posony 13. martii finit.

Nedá sa povedať, že je to Tomkov originál. Je to koncept jeho práce, ktorý opísal Andrej Wernhardt r. 1739.

Szilágyi uviedol, že kniha má 321 strán kvartového formátu. Jej obsah je podľa neho zaujímavý. Je to vedecké dielo Tomku; tak podľa Szilágyiho, ako aj našich vedomostí nikde inde nedoložené. Roku 1853 sa nachádzalo v knižnici ref. lýcea v bývalom Marosvasarhely v Rumunsku.

Jeho obsah je podľa Szilágyiho takýto: Začiatok tvorí všeobecný prehľad (*conspectus generalis*). Jeho súčasťou je *Prolegomena de notitia rerum hungaricarum et subsidiis in genere*. Po tejto úvodnej stati autor rozdelil výklad o Uhorsku do troch častí. Prvá je geografická časť (*Pars geographica*). V nej vložil Tomka geografiu Uhorska so zreteľom na starovek, stredovek a novovek. Druhá časť je historická a autor v nej vložil staroveké, stredoveké a novoveké dejiny (*Historiam aevi antiqui, medii et recentioris tradit*). Tretia časť je zasa politická; obsahuje fyzické, hospodárske, politické, vojenské, cirkevné a literárne pomery v Uhorsku (*Statum Hungariae physicum, oecumenicum, politicum, militare, ecclesiasticum atque litteralem sistit*). -

Szilágyi uviedol, že najdokonalejšie je zostavená časť o starovekom a stredovekom zemepise Uhorska, teda historickogeografická časť, ktorá vyšla r. 1781 ako *Introductio in geographiam Hungariae antiqui et medii aevi*. Na konci rukopisu Szilágyi našiel dátum 27. apríla 1737, čo je teda terminus ante quem, pre napísanie a zostavenie celého Tomkovho zachovaného základného historickogeografického diela o starom Uhorsku.

Recenzoval prof. dr. J. Martinka